

Čovjek u društvenom sistemu

Juraj Bober

Kakav je i kakav bi mogao biti položaj čovjeka u socijalističkom društvu? Kakvi su odnosi između pojedinaca i socijalizma i kakvi bi trebali biti? Ima li pojedinac u socijalističkom društvu pravo da odlučuje sam o sebi, o društvu koje stvara svojim djelovanjem, uz respektiranje zahtjeva koji se pred njega postavljaju? Na ta pitanja traže se odgovori u suvremenim filozofskim sporovima. S određenog aspekta na njih se može gledati i pomoću kibernetike i teorije sistema, jer upravo tu nalazimo zanimljive teme za analizu društvenog sistema, premda se time, naravno, ne iscrpljuju sve strane dijalektike pojedinca i društva.

Svaku društvenu formaciju, pa tako i socijalizam, možemo shvatiti kao sistem jer smo u stanju da definiramo njegove elemente, dijelove, komponente, osobenosti i njihove uzajamne odnose. Zbog toga i u socijalističkom društvenom sistemu kao i u svakom drugom vrijede određene opće zakonitosti. Istina je da je društvo sistem koji tvore živi ljudi, pa se zato vladanje, funkcioniranje tog sistema, njegova struktura i odnosi između njegovih elemenata odlikuju specifičnim znacima, crtama. To nam međutim ne smeta da društvo istražimo kao sistem. Radi se samo o tome da ne ispuštamo iz vida te specifične znake i crte.

Društvo je dinamičan sistem, jer se mijenja u prostoru, ono je složen sistem, jer se obično sastoji od stotina hiljada i milijuna elemenata među kojima su odnosi znatno komplikirani, i raznolik sistem jer u njemu i na njega djeluju i prolazni utjecaji, na bazi čega možemo na vjerodostojan način vršiti procjenu njegova razvoja i toka različitih procesa koji se u njemu odvijaju. Društvo je sistem relativno stabilan (apsolutna stabilnost ne postoji i zbog toga različiti utjecaji mogu narušavati i stabilnost socijalističkog društva, što je sve do pred nekoliko godina izgledalo sasvim nemoguće) i relativno izoliran, jer je spojen s vanjskom okolnom koja na njega utječe i istovremeno je izložena njegovu utjecaju.

Djelovanje vanjske sredine — prirodne i društvene — igra u razvoju društvenog sistema značajnu ulogu, već i zbog toga jer se opaža u djelovanju svakog pripadnika društva, a da se ne govori o tome kamo vode pokušaji izolacije npr. od svjetske kulture, nauke, tehnike i svjetske privrede. Društveni sistem je također sposoban da ubrzo stvori regulatore koji će onemogućiti prodijeljanje tim utjecajima a mogu da nadoknade i štete nastale uslijed takve izolacije.

Kad igramo šah i imamo mogućnost da izaberemo jedan potez od više mogućih, najprije ocjenjujemo situaciju na šahovskoj ploči i tek se na osnovu toga odlučujemo za potez. Općenito se to može izraziti na slijedeći način: izbor određenog od niza mogućih nastavaka koje dopušta momentalno i vjerovatno buduće stanje, je proces odlučivanja.

Čovjek prima informacije o stanju i promjenama sredine koja okružuje društveni sistem. Te informacije obrađuje prema određenim pravilima, a rezultat njegove aktivnosti je opet postavljen u vidu informacije. Ali, na dotičan stav utječe i vlastito ponašanje ili ponašanje drugih. Svaki čovjek

predstavlja, dakle, u društvenom sistemu odlučujući elemenat (elemenat odlučivanja). Razlikujemo dvije vrste tih elemenata: polazne — njihovo odlučivanje odnosi se samo na vlastitu aktivnost pri djelovanju na vanjsku sredinu, i to su ujedno krajnji članovi društva na granici društvenog sistema i sredine; unutarne — čije odlučivanje utječe na odlučivanje drugih elemenata. Ovi elementi razvrstani su na različitim nivoima i na raznim udaljenostima od polaznih elemenata. U demokratskom društvenom sistemu ne postoje čisti polazni elementi; svaki polazni element u određenom razdoblju postaje unutrašnji, a svaki unutrašnji postaje opet polazni.

Da ne bi došlo do zabune, potrebno je razlikovati individualne odlučujuće elemente, to jest pojedince, od kolektivnih odlučujućih elemenata: odbora, komisija, institucija itd. Ti odbori, komisije i institucije mogu ipak u istom odnosu da istupaju kao odlučujući elementi, ako, po mom mišljenju, predstavljaju već određenu strukturu procesa odlučivanja koja je slična strukturi odlučivanja čitavog društvenog sistema. Kad promatramo odnos pojedinca i društva, pod odlučujućim elementom razumijevamo pojedinca. Na kraju se i svi odbori, komisije i institucije sastoje od individualnih odlučujućih elemenata.

Čovjek se kao odlučujući element odlikuje time što je sposoban aktivno opažati, tj. odabirati informacije za svoje odlučivanje, stvarati pravila prema kojima se odlučuje i koja stalno usavršava stjecanjem novih iskustava i znanja. Kvalitet odlučivanja ovisi od naobrazbe, inteligencije, iskustva, od sposobnosti prilagođivanja novim uslovima i zahtjevima vremena. Predodžba o čovjeku kao univerzalnom odlučujućem elementu, tj. takvom koji može da odlučuje u svakoj funkciji, na svakom mjestu, vrijedi samo općenito. U slučaju konkretnog pojedinca ta je predodžba apsurdna i graniči s predodžbom o natčovjeku ili božanstvu.

U svakom slučaju odluka može biti nekoliko. Kriterij izbora je cilj koji izražava interes elemenata odlučivanja. Ako dakle kolektiv nekome povjerava društvenu funkciju, traži od njega i da vlada složenim postupkom odlučivanja, vežući davanje svog povjerenja i interes odlučujućeg elementa, koji se često ogleda u vidu maksimalnog materijalnog osiguranja, težnje za društvenom afirmacijom itd.

U principu možemo govoriti o tri strane društvenih odlučujućih procesa: ekonomskoj, državnopravnoj i političkoj. Budući da se te strane u socijalističkom društvu dosta često uzajamno isprepliću, ponekad je veoma teško odvojiti jednu od druge.

Odlučujući elementi su uzajamno povezani informativnim vezama kojima je osnova osobni interes. A jer prenos bilo koje društvene informacije vrši pojedinac ili skupine ljudi, koje imaju individualne ili skupne interese, pokušavaju oni pomoću prenosa informacija prenijeti i vlastite interese. Međutim, ovi interesi nisu uvijek u skladu s društvenim interesima ni u socijalizmu. Čak se primjećuje da prosperitet socijalizma u znatnoj mjeri ovisi o tome u kolikoj će se mjeri uspjeti učvrstiti taj individualni interes, tako da bi od njega imalo korist čitavo društvo. Budući da se informacije prenose djelovanjem ljudi, greške i netačnosti mogu izazvati snižavanje vrijednosti prenesenih informacija. Još je važnije od toga kako se informacija korigira ili namjerno zatajuje, što se sve može raditi prilikom prenošenja individualnih ili skupnih interesa. Namjerno korigiranje informacija može tako da bitno i sistematski utječe na izbor odluka čime se narušava regularnost procesa odlučivanja.

Sve ove mogućnosti pruža takva struktura socijalističkog društva koja dijeli ljude na upravljače i na one kojima se upravlja. Odnos upravljača i upravljanih može se shvatiti u istom smislu kao odnos dvojice partnera, igrača od kojih svaki teži postizavanju svog cilja. To što se dešava pri prenosu informacija možemo shvatiti kao poteze određenih igrača. Obojica imaju mogućnost da prije svakog poteza izaberu jednu od različitih varijanti: predati punu, istinitu, ili dio informacije namjerno korigirati, ili pak neke njene dijelove potpuno zatajiti. Kako upravljači imaju vlastite metode kontrole, mogu li oni kojima se upravlja prilagoditi svoju djelatnost tako da i pored

te kontrole upravljači dobiju korigirane informacije. Jednom riječju, svaki od partnera može izborom informacije, njenim korigiranjem ili zatajivanjem utjecati na odlučivanje drugog partnera tako da bi prenio svoj interes. Veliki nesklad između interesa dovodi do bitnog korigiranja informacija, čime se kvalitet odlučivanja znatno snižava. Poznamo također i drugu stranu medalje: ponekad se namjerno korigiraju i zatajuju istinite informacije da bi se postigao varljiviji sklad. U nedavnoj prošlosti, na primjer, često su se vijesti i izvještaji upućeni s nižih mjesta na viša pravili na osnovu onoga što bi upravljači rado čuli, a ne na osnovu stvarnoga stanja.

Kako da se postigne sklad interesa koji bi počivao u naporu da se ostvare povoljni rezultati u djelovanju čitavog društvenog sistema? Koliko god je svaki prenos informacija ovisan o karakteru društvenog interesa svih odlučujućih elemenata, vjerodostojnost informativne veze je osigurana do te mjere do koje je osiguran i sklad interesa. Svojim odlučivanjem pojedinac pokušava naći optimalan put za postizavanje cilja. Ako pak nema uslova u kojima bi to mogao ostvariti, tada njegovo odlučivanje gubi na kvaliteti, eventualno gubi uopće svaki smisao. Zbog toga je od društvenog interesa da se stvore takvi uslovi u kojima bi odlučivanje vodilo optimalnim putem do cilja.

Očito je da se rješenje može tražiti u stvaranju takve strukture procesa odlučivanja koja bi dala mogućnost primjene svih odlučujućih elemenata društvenog sistema, koja bi sadržavala određene mehanizme za sprečavanje birokratiziranja društvenih organa, učvršćujući bit same strukture kako bi ona mogla biti autoregulator u smislu prevazilaženja svoje negacije.

Premda ima nekoliko odluka, a odlučujući elementi izabiru jedan od mogućih nastavaka, varijanti — svi oni imaju i određenu nepreciznost odlučivanja. Nepreciznost svih odlučujućih elemenata društvenog sistema daje neodređenost čitavog sistema. Taj se nedostatak može odstraniti samo primjerenom informacijom. Odakle da je uzmemo? Kako da dobijemo informaciju koja treba da koordinira djelatnost svih elemenata odlučivanja u njihovu djelovanju na sredinu, u čemu se zapravo i ogleda djelovanje društvenog sistema?

Radi se o tome da je struktura procesa odlučivanja postizavanje najoptimalnijeg korištenja sredstava društvenog sistema uz njegovo djelovanje na sredstva čime je obuhvaćena i potreba najpreciznije kooperacije odlučujućih elemenata. Društvo utječe na vanjsku okolinu prije svega zbog toga da bi dobilo takav društveni proizvod kojim bi moglo zadovoljiti potrebe svojih pripadnika. Sredstva koja se u tu svrhu upotrebljavaju ograničena su, što proističe iz ograničenih mogućnosti tzv. umjetne prirode (to je onaj dio prirode koju je čovjek stvorio i njom vlada). Nasuprot toj ograničenosti njenih pripadnika, tj. ograničenosti odlučujućih elemenata, potrebna je koordinacija njihove aktivnosti ako se želi postići da djelovanje društvenog sistema na sredstva ima potreban učinak. Da bi moglo doći do koordinacije, mora najprije biti poznata informacija o potrebama društva, o njegovim mogućnostima, kao i o stanju okoline. Tu je važno istaknuti, da je u tom pravcu pojedinac u tolikoj mjeri efektivno ograničen da nije u stanju da prikuplja i obrađuje informacije u opsegu potrebnom jednom društvu koje je sastavljeno od stotina hiljada ili milijuna pripadnika. Štaviše, ove poslove nije u stanju da vrši ni manja ili veća skupina ljudi. Zbog toga je neophodna podjela rada u odlučivanju. Svaka informacija potrebna za odstranjivanje nepreciznosti u djelovanju odlučujućih elemenata ne stiće se kao rezultat jedne odluke, već kao rezultat nekoliko odluka koje se nadovezuju jedna na drugu.

Struktura procesa odlučivanja predstavlja u osnovi hijerarhijsko uspořádivanje nivoa i stupnja odlučujućih elemenata. Ti nivoi se nadovezuju jedan na drugi i uzajamno djeluju. Polazni nivo tvore oni elementi odlučivanja koji su na granici društvenog sistema i sredine — tj. polazni elementi. Šta je veća udaljenost bilo kojeg nivoa odlučivanja od polaznih elemenata, to teže dobivaju viša mjesta informacije o njihovim potrebama, mogućnostima kao i o stvarnoj situaciji na pojedinim radnim mjestima. Što je ta udaljenost manja, to se teže dobivaju informacije o potrebama i mogućnostima čitavog društva, a također i o stanju vanjske sredine.

Na viša mjesta, prema odlučujućim elementima na višem nivou, upućuju se informacije od polaznih elemenata. Ali svako mjesto u strukturi ima ogra-

ničen kapacitet prenosa i obrade informacija. Zbog toga treba prenošenje informacije reducirati. Drugim riječima, iz određenog mjesta strukture ide dalje samo taj dio informacije koji viša mjesta nesumnjivo trebaju u svom odlučivanju. To, naravno, nosi sa sobom niz problema i neizbježnosti. Jedan od njih je to što viša mjesta ne mogu donositi takve odluke kojima bi pokušali odstraniti sve nepreciznosti u odlučivanju onih elemenata koji stoje na nižem nivou, odnosno netočnosti polaznih elemenata. Oni to niti smiju niti mogu činiti već i zbog jednog jednostavnog razloga što je svaka redukcija informacija ipak spojena sa značnim rizikom neispravnog odlučivanja, a naravno da neprecizna informacija ne može osigurati ni optimalno odlučivanje.

Zbog toga je potrebno da niža mjesta dopunjavaju i razvijaju informaciju primljenu s više mjesta vlastitim, samostalnim odlučivanjem. Mjera takve samostalnosti je u osnovni mjera demokratičnosti upravljanja u socijalističkom društvenom sistemu.

Sve donedavno je u većini socijalističkih zemalja vladalo mišljenje da je najvažnije što čovjek u socijalističkom društvu treba da bi imao sretan život — osiguranje maksimalnog zadovoljenja neprekidno rastućih materijalnih i kulturnih potreba, što je u teoriji izražavalo osnovni ekonomski zakon socijalizma. Međutim, opaža se da se u procesu neumitnog produbljivanja demokracije u socijalizmu te potrebe počinju protezati i na mogućnost odlučivanja. Ta vrsta potreba proizlazi iz same čovjekove prirode; kao stvorenje koje misli imam prava da odlučujem o sebi, o društvu koje stvaram da bih sačuvao svoju egzistenciju i razvijao svoje sposobnosti, pri čemu akceptiram prava i obaveze tog društva prema sebi. Ako čovjek nema te mogućnosti, postepeno se oslobađa odgovornosti za daljnju sudbinu društva čiji je on pripadnik, otuđuje se i dolazi do prostog nesklada između interesa pojedinca i društva.

Ta je situacija nama dobro poznata iz nedavne prošlosti, kad je vladao prisni, apsolutistički centralizam, koji je zabijao sve oblasti našeg života bilo da se radilo o proizvodnim, političkim ili ekonomskim odnosima. Taj centralizam značio je u osnovi okupljanje moći u rukama pojedinca, eventualno male zatvorene skupine, koja je dalje na sve podređene položaje postavljala sebi odane ljude. Svoju su odanost ovi ljudi dokazivali slijepom poslušnošću i ulizištvom. Tako su se zapravo društveni organi udaljili od interesa pojedinca i postavili se protiv njih u vidu objektivno djelujućih organa, pri čemu su se upravo njihovi interesi proglašavali za općedruštvene interese, a interesi pojedinca za individualističke i subjektivističke (što je velik paradoks jer se odvajanjem od čovjekovih potreba u firm organima takve tendencije mogu pojavljivati daleko zakonitije i pri tome imaju općedruštveni opseg). Interesi pojedinaca uzimali su se vrlo malo u obzir, eventualno samo u gestima i propagandi. Time se aktivnost tog pojedinca neprekidno utopljivala, a njegova zainteresiranost za razvoj društvenog sistema, o kome mu je tako mnogo zavisilo, jer je upravo u njemu vidio ispunjenje svojih težnji i ideala, rapidno je padala. U mnogim slučajevima taj interes sveo se na ravnodušno promatranje i nezainteresiranost ili se naprosto sveo na nivo interesa u kome se nastoji što više steći uz najmanja davanja društvu.

Da li je to stanje samo posljedica deformacija u razdoblju statjinizma ili do takvog stanja može socijalističko društvo zakonito doći u raznim fazama razvoja, s raznim strukturama procesa odlučivanja, kad se dana struktura smatra samospasiteljnom, kad nastaje totalno samozadovoljstvo zbog postignutih uspjeha, kad u društvenom sistemu ne postoje takvi mehanizmi koji bi stvarali uslove za dijalektičko prevazilaženje ili vlastitu negaciju postojeće strukture socijalističkog društvenog sistema?

Nakon perioda u kome se smatralo općevažećim da je čovjek skup društvenih odnosa, nastaje sada nova etapa u kojoj se podvlači potreba dijalektičkog shvaćanja uzajamnog djelovanja pojedinca i društva, a poddijalektikom se smatra to da čovjek stvara društvene odnose i istovremeno je stvoren od njih.

Pod društvom se razumijeva društveni sistem u širem smislu sve do državnih jedinica organiziranih raznih skupina i društava ljudi. Čovjek je stvorio te skupine, društva još u vrijeme kad društveni sistem u takvom smislu nije ni postojao. A razlozi zbog kojih se na kraju grupirao u tako velikim i raširenim jedinicama (često su tu djelovali i različiti prolazni utjecaji, a s

druge strane današnje određivanje državljanstva naše planete također je prolaznog karaktera) ili zbog kojih je stvorio društveni sistem na određenom stepenu ljudske povijesti, dadu se usko gledati prije svega kao pokušaj očuvanja vlastite egzistencije. Isto tako organizirana skupina — društvo — zna se bolje braniti pred nepovoljnim utjecajima vanjske okoline. Zbog toga čovjek koristi tu mogućnost, stvara takve skupine, društva i određuje im svoje ciljeve. Iz toga proizlazi da pod potrebama društva treba uvijek razumjeti potrebe njegovih pojedinaca, iz čega dalje proizlazi i potreba organiziranja društvenog sistema tako da bi taj sistem postigao povoljne privredne rezultate i ujedno odgovorio interesima svojih pripadnika. Tako ne mora biti dobra svaka struktura procesa odlučivanja koja osigurava velik društveni produkt namećući pri tome pojedincima nepovoljan način života.

Kako se iz ovoga vidi, uzajamno dijalektičko djelovanje pojedinca i društva ne samo da se ni u jednom slučaju ne može shvatiti kao podređivanje pojedinca od strane društva već u dijalektičkom smislu tog djelovanja treba postaviti akcent na pojedinca. On naima kao odlučujući element društvenog sistema proizvodi taj sistem, koji je za njega mjesto gdje realizira svoje ljudsko i društveno bivstvovanje, i odlučuje o tome sistemu, o njegovoj regresiji ili napretku. Pri tome dozvoljavam da se taj stav mijenja u uslovima socijalnih revolucija, u etapi borbe za učvršćenje moći nove klase, kad odlučujuće mase i pojedinac moraju ustuknuti u pozadinu. Socijalne su revolucije međutim poseban granični slučaj društvenih promjena. Ali sa stanovišta daljnjeg razvoja socijalizma, dakle nakon učvršćenja moći radničke klase, to pitanje treba razmatrati drukčije, jer je svestrani razvoj socijalizma direktno zavisan o razvoju pojedinca i o produbljivanju demokracije. Tako nastaju novi uslovi, u kojima se dijalektika pojedinca i društva pojavljuje u drukčijem obliku nego u vrijeme socijalnih revolucija. Na kraju, mase učestvuju u socijalnim revolucijama svjesne da stvaraju novo društvo, koje će im osigurati sve potrebe i omogućiti im da iskoriste svoje sposobnosti, ne više kao masa već kao pojedinci. To se prvenstveno odnosi na zemlje u kojima se razvoj nadovezuje na istuvska buržoaska demokracija.

Najvažnije u strukturi procesa odlučivanja je izbor sposobnih ljudi na vodeća mjesta. Na toj tački je svaka struktura, pa tako i socijalizam, najosjetljivija. Općenito je poznato da vrhovno društveno odlučivanje traži ljude koji za to imaju određene sposobnosti, obrazovanje, inteligenciju, iskustvo i moralne karakteristike. Kako postići to da se na više mjesta ne izabiru ljudi na osnovu privilegija već na osnovu interesa svih odlučujućih elemenata, a prije svega onih polaznih?

S tim u vezi je posebno aktuelno pitanje u čemu počiva učešće radnih ljudi u upravljanju. Taj opravdani zahtjev je čestim ponavljanjem postao fraza-kritička, a da se u određenoj fazi razvoja socijalizma nije analiziralo i ukazalo u čemu zapravo počiva to učešće u upravljanju. Pri dosadašnjoj strukturi procesa odlučivanja u ČSSR bilo je jasno da majstor ne može upravljati svim poduzećima koja potpadaju pod jedno ministarstvo, da direktor jednog poduzeća ne može upravljati čitavom privredom itd. Nova struktura postavlja daleko veće zahtjeve na aktivnost pojedinca, stvara veće mogućnosti za primjenu, razvijanje i društveno korištenje osobnih sposobnosti. Važno je, međutim, naznačiti da se to odnosi na strukturu ekonomskih procesa odlučivanja, odnosno samo na jednu stranu procesa odlučivanja u socijalističkom društvenom sistemu.

Ni u toj novoj strukturi — isto kao i u svakoj daljnjoj koja bi trebala biti dijalektičko prevazilaženje ove — pod učešćem radnih ljudi u upravljanju nećemo razumijevati direktno uključivanje svakog pojedinca u upravljanje čitavim socijalističkim društvom. Ako smo svi odgovorni za sve, onda nitko nije odgovoran ni za što. Ovdje se radi o određivanju učešća u upravljanju koje se sastoji u tome da svatko odlučuje na određenom mjestu postojeće strukture u procesu odlučivanja. Sada svaki pojedinac kao odlučujući element ima u toj fazi različitu funkciju. A jer ta struktura nije zauvijek dana, nego se mijenja u vremenu, ni ta funkcija nije zauvijek dana. Zbog toga je pravilna izmjena na svim nivoima odlučivanja jedan od glavnih preduvjeta vla-

stítog dijalektičkog prevazilaženja postojeće strukture. Dalje je važno da ta struktura omogući svakom pojedincu da dobije takvo mjesto koje odgovara sposobnostima, obrazovanju, iskustvima i moralnim kvalitetima, da polazni odlučujući elementi mogu da utječu na unutrašnje odlučujuće elemente na višim mjestima bilo time da su u mogućnosti da tajnim glasanjem sami odluče o zauzimanju viših mjesta ili uz mogućnost izbora kandidata ili pomoću javne kontrole koja zahtijeva da odlučivanje svih odlučujućih elemenata, počevši od najviših društvenih organa, bude javno poznato itd. U stvari, radi se o procesu neprekidnog stvaranja, produbljivanja i mijenjanja uslova u kojima čovjek socijalističkog društva ima trajan osjećaj da o njemu zavisi, da to društvo stvara upravo svojim odlučivanjem.